

Dokumentumszolgáltatás a bibliometriai elemzés szolgáltatában: a subito

Mi is az a subito?

A *subito* már több ország 33 könyvtárának szoros együttműködésén alapuló *online* dokumentumszolgáltatás, amelynek keretében folyóiratokat, folyóiratcikkeket juttatnak el valamilyen módon (postán, faxon, elektronikus levélben, aktív vagy passzív fájlátvitellel, – s *horribile dictu* – személyesen átadva) az olvasóknak. E szolgáltatás keretében könyveket is lehet kölcsönözni. Az olvasók összesen mintegy 750 ezer dokumentumból kérhetnek cikkeket, könyvrészeket ezen elektronikus szolgáltatás keretében. (A *subito* olasz szó, jelentése: azonnal, rögtön, tehát a névválasztás aligha lehet véletlen. A ref.)

Híres és óriási gyűjteménnyel rendelkező német könyvtárak mellett (mint pl. a *Bajor Állami Könyvtár*, a *Berlini Állami Könyvtár*, a Hannoverben működő *Tudomány és Technológiai Nemzeti Könyvtár*, a *TIB Hannover*) olyan nagyobb külföldi könyvtárak vesznek benne részt, mint az *Oszták Központi Fizikai Könyvtár*, vagy a Zürichben működő *Svájci Szövetségi Technológiai Intézet Könyvtára*. A *subito* szolgáltatás eredetileg a német *Oktatási és Kutatási Minisztérium* kezdeményezésére alakult meg a szakirodalmi szolgáltatás színvonalának és hatékonyságának emelésére, s mára Európa egyik legnagyobb dokumentumszolgáltatójává nőtte ki magát.

Az olvasókat, felhasználókat öt nagyobb csoportra osztották:

- diákok, kutatók, egyetemi oktatók és munkatársak, kutatóintézetek dolgozói: ők a „tudomány” képviselői;
- kereskedelmi, üzleti felhasználók (vállalatok és a magánszektor képviselői);
- egyéni megrendelők;
- könyvtárak és közintézmények könyvtárai;
- könyvtárak és közintézmények könyvtárai a nem német nyelvű országokból.

Ha az olvasó meg akar rendelni egy folyóiratcikket, először a *subito ZDB*-ben, a *subito* időszaki kiadványainak adatbázisában keres. Ezután megkapja azon könyvtárak listáját, amelyeknél megvan a kiadvány. A könyvtár kiválasztását segíti, hogy a választható könyvtárak jegyzéke rendezhető a szolgáltatás teljesítésének átlagos gyorsasága szerint. A megrendelést követően az olvasó bármikor folyamatosan és *online* tájékozódhat kérésének aktuális állapotáról.

Mire jó mindez?

A szakfolyóiratok megrendelése egyre nyomás-több terhet ró a folyamatosan csökkenő költségvetésből gazdálkodó szakkönyvtárakra, s ez mindenütt serkentően hat a könyvtárközi együttműködésre, valamint a folyóiratcikkekre iránti egyedi igények szakszerű kielégítésére (figyelembe véve, természetesen, a szerzői és kiadói jogokat, valamint ennek következményeit a szolgáltatások árainak kialakításában!).

Korábban sokszor vizsgálták az idézettségi mutatókat abból a célból, hogy megállapítsák a folyóiratok kihasználtságát. Létezik erre egy másik – eddig viszonylag kevésbé kihasznált lehetőség –, a dokumentumszolgáltatókhoz leadott folyóiratcikk-megrendelések elemzése. Ilyen vizsgálatok már 1990-ben folytak a *British Library Document Supply Center*-ben.[1] E vizsgálatnak akkor az volt az elsődleges célja, hogy megállapítsák: a különböző dokumentumok iránti könyvtárközi kérések mennyire szolgálhatják a tudománypolitikai döntéshozatalt.

A szerzők több hasonló – köztük saját – kutatást is megemlítenek, ezek mindegyike meglehetősen specifikus: vagy konkrét szakterületet (pl. gyógyszerészeti folyóiratok, fizika), vagy konkrét földrajzi területet fednek le (USA Illinois Consortium Libraries; Törökország).

• **A vizsgálat főbb kérdései**

- Igaz-e az, hogy a legtöbb folyóiratcikk-megrendelés igen kevés folyóiraatra korlátozódik? Igaz-e az, hogy e folyóiratokat kisszámú kiadó adja ki?
- Melyek a leginkább keresett folyóiratok? Melyek a legkeresettebb tudományterületek?
- Van-e kapcsolat a folyóiratok iránti igény (folyóiratcikk-megrendelések száma) és a folyóiratok idézettsége között?
- Van-e hasonlóság a tudományos és az üzleti szféra igényei között?
- Van-e különbség a megrendelt cikkek és az idézett cikkek megjelenési ideje között? Van-e különbség e tekintetben a különböző felhasználói csoportok között?
- A subito keretében megrendelt folyóiratoknak valóban magasabb-e az előfizetési díja?

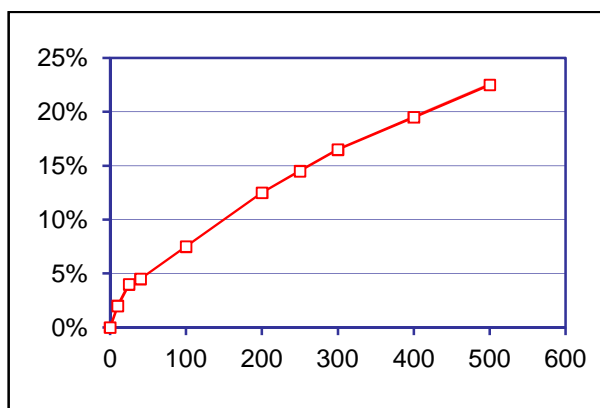
Módszertan

A tanulmány fő adatforrását a folyóiratcikk-megrendelések alkotják. A subito megadta az 500 legkeresettebb folyóirat aggregált (minden tagkönyvtárára vonatkozó összesített) adatait a 2003. évre. A 33 tagkönyvtár közül egy, az *Osztrák Központi Fizikai Könyvtár* a szerzők rendelkezésére bocsátotta a megrendelések minden részadatát is egy lefolytatandó mélyelemzés céljára. Ez tette lehetővé az olvasói csoportok szerinti elemzést, valamint a megrendelt cikkek megjelenési idejének elemzését. Az idézettségi gyakoriságokat és a tudományterületi eloszlást a 2003. évi *Journal Citation Reports* alapján állapították meg. A szerzők fontosnak tartották megjegyezni, hogy a subito olyan, együttműködésen alapuló dokumentumszolgáltatás, amely elsősorban a német nyelvű országokat szolgálja ki.

Eredmények

A szolgáltatott cikkek, ezek kiadóinak és országainak eloszlása

Már kevés számú folyóirat kielégíti a folyóiratcikkek iránti igény jelentős részét. A 750 ezer egyedi címből, amelyekkel a subito tagkönyvtárai összességükben rendelkeznek, mindössze 500 felel a megrendelt folyóiratcikkek több mint 22%-áért (1. ábra).

1. ábra **Bizonyos számú folyóiratból szolgáltatott cikkek aránya**

Egy másik szerzőpáros, *Tonta és Ünal* [2] úgy találta, hogy 168 folyóiratcímből ki lehetett elégíteni a 91 314 folyóiratcikk-igény egyharmadát, s a meglévő folyóiratok túlnyomó többségét ritkán használták, ha egyáltalán használták. Más kutatók hasonló eredményre jutottak.

A kiadók szerinti eloszlás nem annyira koncentrált, mint várnánk: a subito keretében leggyakrabban igényelt 500 folyóirat felét társaságok, egyesületek és más magánkiadók adják ki.

Az országok szerinti eloszlás viszont nagyon egyenlőtlen az angol nyelvű országok javára: a subito keretében leggyakrabban igényelt 500 folyóirat 80%-át angol nyelvű országban adják ki; megjegyzendő, hogy Hollandia e tekintetben kimagasló eredményét az *Elsevier* kiadó székhelyeként érte el (14%).

A leggyakrabban kért folyóiratok, és szakterületi eloszlásuk

Bár a subito elsősorban német nyelvű országokat szolgál ki, a leggyakrabban kért 50 folyóirat mind-egyike angol nyelvű; ezek: *Annals of the New York Academy of Sciences*, *The Lancet*, *The Journal of the American Medical Association*.

A tudományterületi eloszlást tekintve a leggyakrabban igényelt folyóiratok a természettudományok, szorosabban véve az élettudományok területéről valók. *Tonta és Ünal* törökországi eredményei szerint a bio-orvostudományok igényelt folyóiratai a 168 ún. alapfolyóirat háromnegyedét teszik ki. A

folyóiratok mellett az egyedi folyóiratcikkek iránti igények is a természettudományok iránti jelentős többletkeresletet mutatják.

Folyóiratigény – idézettség gyakoriság

A kutatás a subito 100 leggyakrabban igényelt és az SCI JCR leggyakrabban idézett 100 folyóiratcímét hasonlította össze. Ha mindkét lista öt leggyakoribb elemét összehasonlítjuk, csak egyetlen egy közöset találunk: ez a *Nature* c. folyóirat. Ha a tíz leggyakoribbat vetjük össze a két listában, akkor még három közöset találunk: *The New England Journal of Medicine*; *Science*; *Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA*. A 100 leggyakoribb folyóiratot tükröző két lista mindössze 38 közös elemet tartalmaz.

A szerzők által bemutatott *Pearson*-féle korrelációs együttható is azt mutatja, hogy gyenge korreláció áll fenn a folyóiratok iránti igény és a folyóiratok idézettségi mutatói között. Tonta és Ünal eredményei szerint a törökországi kutatások alapján kimunkált korrelációs mutatók még gyengébbek. Mindez arra utal, hogy *csakis a helyben elvégzett szakszerű vizsgálatoknak van gyakorlati értéke bármely könyvtár számára*: nem következtethetünk közvetlenül és megalapozottan a más nyelv, más szakterület, más ország, más olvasói kör szerinti vizsgálatokból saját nyelvünkre, szakterületünkre, országunkra, olvasói körünk szokásaira.*

A megrendelt folyóiratcikkek és az idézettségek kor szerinti összefüggései

A folyóiratcikk-megrendelések általában a legfrissebb szakirodalomra vonatkoznak. Így például a 2002-es folyóiratcikk-megrendelések 12%-a ugyanarra az évre vonatkozott, 11%-a pedig az előző évre. Eszerint az olvasók, ha intézményükben nincs meg az általuk igényelt folyóirat, szinte azonnal megrendelik az őket érdeklő cikkeket.

Ugyanez a frissesség nem vonatkozik az idézettségre, amit a folyóiratok megjelenési késése, és az előállítási folyamat (szerkesztés, lektoráltatás időigénye) hátráltat. Következésképpen alig valószínű, hogy egy folyóiratban ugyanarra az évre vonatkozó cikket idéznek.

A szerzők kidolgoztak egy megrendelési életciklus-mutatót, amit úgy számítanak ki, hogy a megfigyelt évtől számítva visszafelé hány év figyelembe vétele szükséges ahhoz, hogy az összes megrendelés 50%-át fedezze (vagyis ez a megrendelések évek szerinti rendezettségének mediánja). Megállapították,

hogy a vizsgált osztrák szakkönyvtárban véletlenül kiválasztott fizikai tárgyú szakfolyóiratokra a megrendelési életciklus jóval kisebb, mint az idézettségi életciklus.

A használók szerinti csoportosítás azt mutatta, hogy az üzleti felhasználók rendszerint frissebb anyagokat kívánnak beszerezni, mint a tudományos érdeklődésűek. Ez arra utalhat, hogy a kutatók inkább elkötelezettek az alap kutatások iránt, ahol a cikkek elévülése nem annyira gyors.

Folyóiratigény – előfizetési díj

Azt gondolnánk, hogy azok a könyvtárak, amelyek nem tudnak előfizetni a drágább szakfolyóiratokra, szükség esetén a subito által is nyújtott szolgáltatások felé fordulnak. Ez a vélekedés a subito-tól leggyakrabban igényelt 50 szakfolyóiraatra nem igaz, legalábbis így volt 2003-ban. Ugyanakkor beigazolódott, hogy az előfizetési díj jelentős mértékben attól függ, hogy az adott kiadó magáncég (átlagos előfizetői díjuk egy folyóiraatra 2741 USD), vagy egyesület, társaság, oktatási intézmény (átlagos előfizetői díjuk 1193 USD). Még inkább igaz ez az árkülönbség az egyes cikkekre. A magánkiadók egy folyóiratcikkre átlagosan négyszer annyit (4,4 USD) számítanak fel, mint a közhasznú szervezetek (1,1 USD).

Nincs új a Nap alatt – A referáló néhány nyelvészeti megjegyzése

Szeretnénk aláhúzni a szerzők azon megállapítását, hogy százalékos arányban nagyon kevés folyóirat szolgáltatja a legtöbb igényelt (kiadott) folyóiratcikket (1. táblázat), ugyanakkor jelentős mennyiségű folyóirat csak alig járul hozzá a folyóiratcikk-szolgáltatás eredményességéhez.

* Csak megemlíthetjük, hogy egy olyan országban, mint hazánk, ahol a népesség egyötöde a fővárosban él, a tudomány és technika jelentős mértékben a fővárosra koncentrálódik. Az Európában kevésbé ismert magyar nyelv, az olvasók társadalmi rétegződése, a könyvtár elhelyezése (fővárosi vagy vidéki nagykönyvtár, egyetemi campus), a (szak)könyvtár gyűjtőköre szintén számításhoz vehető, s ezek a tényezők mind külön-külön is jelentősen befolyásolhatják az említett korrelációs együttható számított értékét. Arról nem is beszélve, hogy a magyar kiadású (hát még a magyar nyelvű!) folyóiratok idézettségi mutatója még az akadémiai tudományos folyóiratok esetében sem teljes körű (A ref.).

1. táblázat

A folyóiratcímek és a cikkek aránya

A folyóiratcímek száma	A szolgáltatott cikkek aránya %
1	0,2
10	1,4
25	2,8
50	4,6
100	7,7
200	12,5
300	16,2
400	19,3
500	22,1

Forrás: a subito 2003. évi adatai.

Ez hasonlatos ahhoz, amit konkrét szövegminták szógyakorisági vizsgálataiban is tapasztalhatunk, bármilyen nyelvről legyen is szó: igen kevés különböző szövegszó (akár szóalak, akár lexéma, a nyelvészeti pontosítástól itt most eltekinthetünk) a szövegek jelentős százalékát fedi. Így például a leggyakoribb 115 magyar lexéma (szótári szó) a szépirodalmi szövegek több mint 40%-át lefedi (2. táblázat).

2. táblázat

Szótári szavak szövegfedési aránya

Az első x darab szótári szó (lexéma)	Szövegfedése százalékban
1	10,93
5	16,62
10	20,37
20	25,38
30	28,52
40	30,83
50	32,65
100	38,86
115	40,16

Forrás: A mai magyar széppróza gyakorisági szótára. Szerk.: Füredi M.–Kelemen J.

Különösebb matematikai vizsgálatokat még nem végeztünk, de a tendencia vélhetően a Zipf-törvénnyel leírható. Ez a gyakoriság szerint sorba rendezett elemek sorszáma (ún. rangja) és gyakorisága között állít fel egyfajta matematikai összefüggést. Bár ezt a kapcsolatot sokan vitatták, módosították (*Gustav Herdan*, *Charles Muller*), a listák nem legelső és nem legutolsó elemeire bizonyos összefüggés mégis fennáll. Az összefüggést leíró görbe általános paraméterei változnak a körülményeknek megfelelően, következésképp a görbe meredeksége is.

A nyelvészeti alkalmazásban a görbe paramétereit a szövegminta hossza, stílusa, műfaja határozza meg, a könyvtári alkalmazásban ezek a jellemzők a nyelv, könyvtártípus, szakterület szerint módosulnak.

Irodalom

- 1 BARDEN, P.: Interlibrary loan demand as a science policy indicator. = *Interlending and Document Supply*, 18. köt. 4. sz. 1990. p. 123–127.
- 2 TONTA, Y.–ÜNAL, Y.: Scatter of journals and literature obsolescence reflected in document delivery requests. = *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 56. köt. 1. sz. 2005. p. 84–94.

/SCHLOEGL, Christian–GORRAIZ, Juan: Document delivery as a source for bibliometric analysis: the case of Subito. = *Journal of Information Science*, 32. köt. 3. sz. 2006. p. 223–237./

(Füredi Mihály)